

Joanna Włodarczyk

Przemoc rówieśnicza : wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci

Dziecko Krzywdzone : teoria, badania, praktyka 12/3, 63-82

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Przemoc rówieśnicza. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci¹

JOANNA WŁODARCZYK

Fundacja Dzieci Niczyje, Uniwersytet Warszawski

W artykule przedstawione zostały wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci dotyczące przemocy rówieśniczej. Badanie przeprowadzono na reprezentatywnej próbie 1 005 nastolatków w wieku 11–17 lat. Z badania wynika, że 59% nastolatków doświadczyło przemocy rówieśniczej, 41% badanych doświadczyło jej w formie przemocy fizycznej, 28% zaś w formie przemocy psychicznej. Niemal co piąty badany (18%) był ofiarą napaści zbiorowej, a co dziesiąty (11%) — znęcania się, które w zasadzie nie występuje w oderwaniu od przemocy fizycznej i psychicznej. 10% nastolatków doświadczyło przemocy w związku. Napaści zbiorowej oraz przemocy fizycznej najczęściej doświadczają chłopcy, natomiast przemocy psychicznej i znęcania się młodsze nastolatki (11–14 lat).

SŁOWA KLUCZOWE:

PRZEMOC RÓWIEŚNICZA, ZNĘCANIE SIĘ, PRZEMOC FIZYCZNA, PRZEMOC PSYCHICZNA

Wstęp

Przemoc ze strony rówieśników zwykle jest traktowana bardziej pobłażliwie niż przemoc ze strony dorosłych. Uważana jest bowiem za naturalny element dorastania wśród innych dzieci. Na takie postrzeganie przemocy rówieśniczej w sposób szczególnie zwraca uwagę David Finkelhor, który poprzez przykład pokazuje, jak odmiennie podchodzimy do takiej samej sytuacji w zależności od tego, czy dotyczy dorosłych czy dzieci:

Joyce siedzi przy stole, zajęta, nie spodziewa się ataku. Napastnik wbiega do pokoju, uderza ją w głowę i ucieka. Joyce upada na podłogę krzycząc z bólu.

- a. (Joyce ma 25 lat) *Jej współpracownik dzwoni na policję.*
- b. (Joyce ma 5 lat) *Przedszkolanka podnosi głowę i pyta: „Co się tam dzieje?”* (Finkelhor, 2008, s. 92, tłum. własne).

¹ Badanie zrealizowane przez zespół badawczy Fundacji Dzieci Niczyje: dr Monika Sajkowska, Katarzyna Makaruk, Joanna Włodarczyk i Szymon Wójcik we współpracy z Millward Brown. Badanie przeprowadzone w ramach projektu „Zapobieganie i zwalczanie wykorzystywania seksualnego dzieci” przy wsparciu finansowym Programu Prevention of and Fight against Crime Komisji Europejskiej – Dyrekcji Generalnej do Spraw Wewnętrznych oraz projektu „Safe Childhood – preventing child abuse and neglect” finansowanego przez The Velux Foundations. Patronat nad badaniem objęło Ministerstwo Edukacji Narodowej oraz Rzecznik Praw Dziecka.

Tymczasem Finkelhor (2008) na podstawie analizy wyników badań pod tym kątem wyciąga wnioski, że nie ma podstaw, aby twierdzić, iż przemoc ze strony rówieśników jest mniej brutalna, czy też jej skutki są mniej poważne.

Co więcej, doświadczenie przemocy rówieśniczej wywiera także duży wpływ na rozwój psychospołeczny jednostki oraz na jej zachowanie w dorosłym życiu. Jak pokazują metaanalizy badań podłużnych, doświadczanie przemocy rówieśniczej może powodować problemy internalizacyjne, takie jak

depresja, niepokój, wycofanie, samotność, dolegliwości somatyczne, a nawet niedostosowanie społeczne (Reijntjes, Kamphuis, Pronzie, Telch, 2010). Z badań wynika również, że bycie sprawcą ofiary przemocy rówieśniczej znacząco zwiększa szansę popełnienia przestępstwa w dorosłości (Olweus, 2011).

Z tego powodu powstaje coraz więcej programów badawczych, których przedmiotem jest właśnie przemoc między rówieśnikami. Podstawową kwestią, z którą muszą zmierzyć się badacze, jest definicja tego problemu.

Przemoc rówieśnicza: mobbing, wiktyimizacja, przemoc z szkole

Przemoc ze strony rówieśników jest bardzo różnie definiowana. Pionierem w badaniach problemu przemocy rówieśniczej jest szwedzki psycholog Dan Olweus. W latach 70. ubiegłego wieku skupił się on na konfliktach rówieśniczych, które prowadzą do dręczenia/mobbingu/znęcania się² (*bullying*). W jego definicji do dręczenia fizycznego lub psychicznego przez rówieśników dochodzi wówczas, gdy sytuacja się powtarza oraz gdy ofiara nie ma możliwości obrony. Wyłączył z tej definicji sytuacje, w których dokuczanie ma charakter zabawy (Olweus, 2007a). Jedną z cech charakterystycznych dręczenia jest nierównowaga sił — sprawca ma silniejszą pozycję (fizycznie lub psychicznie) od ofiary (Olweus, 2007). Kolejną cechą dręczenia według Olweusa jest intencjonalność zachowania (Olweus, 2011), choć nie pojawia się ona w definicji zawartej w kwestionariuszu *Olweus Bullying Questionnaire* (Olweus, 2007a).

Definicja Olweusa bardzo szybko rozprzeczniła się wśród badaczy i przez wiele lat była podstawą do diagnozy przemocy rówieśniczej. Kwestionariusz Olweusa otwiera definicja dręczenia, a następnie pojawiają się pytania o jego 10 form: 1) przezywanie; 2) wykluczanie z grupy; 3) bicie, kopanie;

4) rozpowszechnianie kłamliwych plotek; 5) zabranie/zniszczenie pieniędzy lub innej własności; 6) zmuszanie do robienia czegoś; 7) złośliwe komentarze odnośnie rasy lub wyglądu; 8) złośliwe komentarze lub gesty na tle seksualnym; 9) krzywdzące wiadomości, zdjęcia za pośrednictwem telefonu lub internetu; 10) inne formy dręczenia.

Zespół badaczy z Crimes against Children Research Center w New Hampshire w USA zaproponował rozszerzenie badań i programów prewencyjnych na więcej form wiktyimizacji ze strony rówieśników, nie tylko *bullyingu*. Argumenty za rozszerzeniem definicji przemocy rówieśniczej zostały zaprezentowane w artykule *Let's prevent peer victimization, not just bullying* (Finkelhor, Turner, Hamby, 2012). Zdaniem autorów węższa definicja (*bullying*):

- **wyklucza część agresji rówieśniczej** — nie tylko błahe konflikty między rówieśnikami, ale także dramatyczne przypadki pojedynczych ataków fizycznych, psychicznych, a nawet seksualnych, które mogą mieć niezwykle poważne skutki;
- **jest trudna do zastosowania** — korzystają z niej jedynie eksperci, natomiast dzieci i młodzież definiują znęcanie się niez-

² Nie ma jednoznacznego tłumaczenia pojęcia *bullying* (patrz: Mazur, Małkowska-Szcutnik, 2011). Najczęściej mówi się o znęcaniu, dręczeniu lub mobbingu, dlatego będą one stosowane jako pojęcia równoważne.

leżnie od powtarzalności lub nie sytuacji; jest również problematyczna w odniesieniu do rzeczywistości internetu i cyberprzemocy, gdzie często sprawca pozostaje anonimowy;

- **powoduje, że nierównowaga sił jest trudna do zdefiniowania** — zazwyczaj siła jest przypisywana osobie większej, silniejszej i cieszącej się większą popularnością, nie zawsze jednak te cechy są tak samo rozłożone. Co na przykład w przypadku agresji popularnej dziewczyny w stosunku do starszego i silniejszego chłopaka? Co prawda Olweus mówi o sytuacjach, w których ofiara nie ma możliwości obrony, ale brak możliwości obrony może wynikać nie tylko z nierównowagi sił, lecz chociażby z zaskoczenia czy niechęci do stosowania przemocy;
- **nie gwarantuje rozróżnienia między różnymi kontekstami agresji, umocowanego w badaniach** — definicja Olweusa opiera się na hipotezach, m.in. że przemoc rówieśnicza charakteryzuje się powtarzalnością, a nierównowaga sił jest niezwykle istotna, dlatego też zawęża definicję tylko do sytuacji, w których do takiej nierównowagi dochodzi. Finkelhor, Turner, Hamby przyznają, że ważne jest badanie przemocy rówieśniczej również pod względem nierównowagi sił, ale wyłączenie, z zasady, z badań sytuacji przemocy, gdzie takiej nierównowagi nie ma, znacząco ogranicza wiedzę badaczy na temat przemocy rówieśniczej;
- **sugeruje środowisko szkolne** — tradycja badań Olweusa oraz innych badaczy korzystających z jego narzędzi koncentruje się na przemocy w szkole, natomiast wiadomo, że niemal połowa przypadków przemocy ze strony rówieśników ma miejsce poza szkołą.

Dowodem przemawiającym za ostatnim argumentem są wyniki badań opublikowane w 2011 roku (Turner, Finkelhor, Hamby,

Shattuck, Ormrod, 2011). Celem analizy było zbadanie doświadczeń przemocy rówieśniczej w ciągu roku, mającej miejsce zarówno w, jak i poza kontekstem szkolnym. Analiza wykazała, że przemoc rówieśnicza istotnie często występuje w szkole, ale duża część doświadczeń tego typu wydarzyła się poza szkolnym kontekstem. Badanie przemocy rówieśniczej wyłącznie w kontekście szkolnym wyklucza w zasadzie diagnozę zjawiska przemocy między rodzeństwem, które to zjawisko, dotychczas rzadko dostrzegane, coraz częściej staje się przedmiotem badań (Menesini, Camodeca, Nocentini, 2010; Tucker, Finkelhor, Shattuck, Turner, 2013). Co ważne, z badań wynika, że występuje istotne powiązanie między doświadczeniami w kontakcie z rodzeństwem a problemami z rówieśnikami spoza rodziny (Menesini, Camodeca, Nocentini, 2010).

Finkelhor, Turner i Hamby proponują więc badanie agresji rówieśniczej (*peer aggression*) oraz wiktyimizacji rówieśniczej (*peer victimization*). Agresję definiują jako akt przemocy z intencją sprawienia krzywdy, natomiast wiktyimizację jako krzywdę spowodowaną przez inne osoby (w tym przypadku rówieśników), które nie działają zgodnie z normami akceptowalnego społecznie zachowania — w tym również przypadki bez intencji skrzywdzenia, kiedy działanie ma pobudki egoistyczne (np. ekshibicjonizm czy kradzież). Wiktyimizację rówieśniczą dzielą oni na następujące typy: przemoc fizyczna (bicie, kopanie, uderzenie przedmiotem z intencją zrobienia krzywdy), psychiczna lub emocjonalna (słowa i czyny mające na celu sprawienie emocjonalnego bólu) oraz czyny przeciwko mieniu (wandalizm, kradzież). W tym podejściu ważny jest kontekst relacji — jednoznaczny (*explicit*) status relacji oraz ukryty (*implicit*) status relacji. Pierwszy przypadek dotyczy relacji między rodzeństwem, z chłopakiem/dziewczyną (w związku), z przyjaciółmi lub znajomymi, w grupie etnicznej, czyli te relacje, które są jawne

i oczywiste. Natomiast ukryty status relacji może dotyczyć różnic w popularności, statusie ekonomicznym, wykształceniu — nie są one wyrażone wprost, pozostają ukryte czasami nawet dla samych zainteresowanych, a ich dostrzeżenie wymaga znajomości kontekstu. Powyższe założenia widoczne są w Kwestionariuszu Wiktyimizacji Młodzieży (Juvenile Victimization Questionnaire)³, w którym Finkelhor, Turner i Hamby zawarli 6 pytań o doświadczenia przemocy ze strony rówieśników. Były to pytania o:

- 1) napaść zbiorową (*Gang or Group Assault*);
- 2) przemoc fizyczną (*Peer or Sibling Assault*);
- 3) uderzenie w miejsca intymne (*Nonsexual Genital Assault*);
- 4) znęcanie się (*Physical Intimidation by Peers*);
- 5) przemoc psychiczną/emocjonalną (*Relational Aggression by Peers*);
- 6) przemoc w związku (*Dating Violence*).

Wspomniany artykuł wywołał dyskusję w środowisku badaczy problemu. Lucia Williams i Ana Stelko-Pereira z Uniwersytetu w Sao Paulo odpowiedziały na propozycję Finkelhора, Turner i Hamby, proponując jeszcze inne podejście — badanie przemocy w

szkole (*school violence*), które tak naprawdę po prostu rozszerza pojęcie mobbingu (*bullying*) o przemoc ze strony dorosłych związanych ze szkołą. Przy tym nie odniosły się do zarzutów dotyczących tego, że duża część przemocy rówieśniczej ma miejsce poza szkołą. Stwierdzają, że badania przemocy ze strony rówieśników (*peer victimization*) tak szeroko zdefiniowanej mogą doprowadzić do uzyskania danych dotyczących bardzo różnych sytuacji (od pojedynczych, niegroźnych do zagrażających zdrowiu i życiu), co, ich zdaniem, nie daje żadnej konkretnej wiedzy na temat zjawiska. Potwierdzają więc tezę Finkelhора, Turner i Hamby, że definicja przemocy rówieśniczej znacząco wpływa na uzyskane dane — przywołują tutaj swoje badania, które pokazały, że — w zależności od definicji — odsetek dzieci doświadczających przemocy rówieśniczej waha się od 13% do 70%. Williams i Stelko-Pereira proponują skupić się na badaniach przemocy w szkole (ale także w drodze z domu do szkoły), ponieważ przemoc rówieśnicza jest w dużym stopniu związana ze szkolnym klimatem oraz relacją uczeń-nauczyciel, a także zachowaniami ryzykownymi uczniów.

Definicja przemocy rówieśniczej w Ogólnopolskiej diagnozie problemu przemocy wobec dzieci

W Ogólnopolskiej diagnozie problemu przemocy wobec dzieci zastosowano podejście Finkelhора, Turner i Hamby, a zatem zbadana została przemoc rówieśnicza, oznaczająca wiktyimizację lub agresję ze strony rówieśników. W badaniach zwrócono uwagę na pięć form przemocy ze strony rówieśników:

- 1) napaść zbiorowa ze strony obcych rówieśników (*Czy kiedykolwiek grupa obcych dzieciaków lub młodzieży zaczepiała Ciebie lub na Ciebie napadła?*);
- 2) przemoc fizyczna ze strony znajomych rówieśników lub rodzeństwa (*Czy kiedykolwiek zostate(a)ś uderzony(a) przez kolegę/koleżankę, rodzeństwo lub inne dziecko/nastolatka z Twojej rodziny?*);
- 3) znęcanie się ze strony znajomych rówieśników lub rodzeństwa (*Czy kiedykolwiek Twoi koledzy/koleżanki, rodzeństwo lub inne dzieci/nastolatki z Twojej rodziny znęcały się nad Tobą?*);
- 4) przemoc psychiczna lub emocjonalna ze strony rówieśników (*Czy kiedykolwiek*

³ Więcej na temat Juvenile Victimization Questionnaire w artykule: K. Makaruk, J. Włodarczyk, S. Wójcik, *Metodologia Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci*, s. 21.

czule(a)ś się bardzo źle, ponieważ inne dzieci lub nastolatki wyzywały Cię, mówiły o Tobie złe rzeczy, że nie chcą się z Tobą przyjaźnić/kolegować lub nie chciały się z Tobą zadawać?);

- 5) przemoc ze strony chłopaka/dziewczyny (*Czy kiedykolwiek Twój chłopak/Twoja dziewczyna spoliczkował(a) Cię?*).

Metoda⁵

Badania w ramach *Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci* przeprowadzono na ogólnopolskiej próbie (N=1005) dzieci i młodzieży w wieku 11–17 lat. Inspiracją dla

Wyniki

Z rezultatów badań przeprowadzonych w ramach *Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci* wynika, że przemoc rówieśnicza stanowi najczęściej doświadczaną przez dzieci i młodzież kategorię wiktyimizacji (Włodarczyk, Makaruk, 2013). Większość nastolatków (59%) doświadczyła przynajmniej jednej z pięciu badanych form przemocy rówieśniczej. Co trzeci (32%) miał takie doświadczenie w ciągu roku poprzedzającego badanie. Niemal połowa badanych (48%) padła ofiarą jednej lub dwóch form przemocy rówieśniczej. Nieliczni doświadczyli trzech (8%), natomiast tylko 4% nastolatków czterech lub wszystkich pięciu form przemocy rówieśniczej⁶.

Częściej przemocy ze strony swoich rówieśników doświadczyli chłopcy (66% z nich zadeklarowało taką sytuację) niż

Tak więc zbadano różne typy przemocy (fizyczna, psychiczna⁴), a także różne konteksty relacyjne (obcy, znajomi, rodzeństwo, w związku). Kontekst szkolny nie był istotny — przedmiotem badania było doświadczenie przemocy ze strony rówieśników niezależnie, gdzie do tego doszło.

konstrukcji narzędzia badawczego był Kwestionariusz Wiktyimizacji Młodzieży — JVQ (The Juvenile Victimization Questionnaire) autorstwa Sherry L. Hamby i Davida Finkelhora.

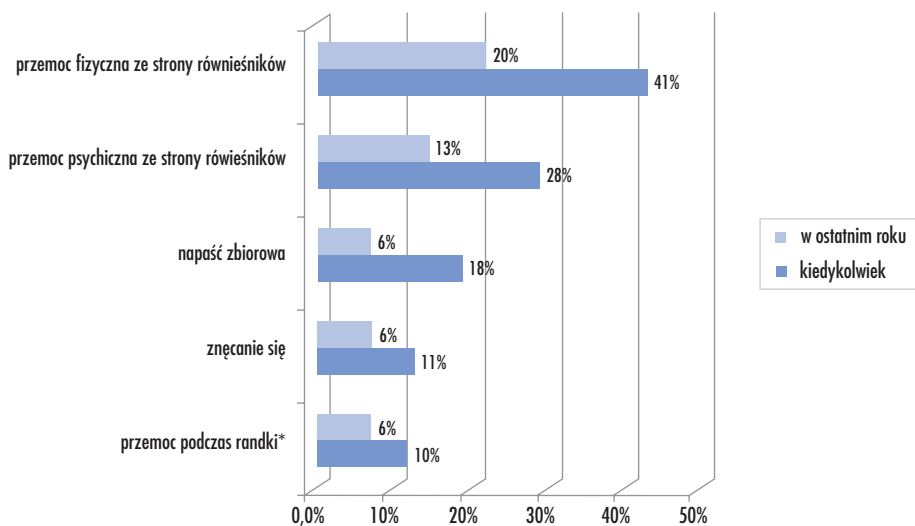
dziewczyny (52%) — jest to zależność istotna statystycznie ($p < 0,05$). Wpływ płci na doświadczenie którejkolwiek formy przemocy ze strony rówieśników potwierdzony został również przez statystyczny model regresji logistycznej — ryzyko doświadczenia przemocy rówieśniczej jest o 80% wyższe w przypadku chłopców niż dziewczyn.

Przemoc ze strony rówieśników miała najczęściej postać przemocy fizycznej — doświadczyło jej 41% badanych, a następnie przemocy psychicznej — 28%. Napaści zbiorowej ze strony rówieśników doświadczył co szósty nastolatek (18%), natomiast znęcania się — 11%. Spośród wszystkich form przemocy rówieśniczej najrzadziej doświadczana jest przemoc w związku — 10% młodzieży w wieku 13–17 lat (wykres 1).

⁴ Przemoc seksualna ze strony rówieśników jest omówiona w artykule: M. Sajkowska, J. Włodarczyk, *Wykorzystywanie seksualne. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci*, s. 82.

⁵ Opis metodologii badania znajduje się w artykule: K. Makaruk, J. Włodarczyk, S. Wójcik, *Metodologia Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci*, s. 21.

⁶ Pytanie o przemoc w związku nie było zadawane wszystkim respondentom — jedynie tym, którzy ukończyli 13 lat; respondenci w wieku 11 i 12 lat byli pytani jedynie o 4 formy przemocy rówieśniczej.

Wykres 1. Doświadczanie poszczególnych form przemocy rówieśniczej, N=1005.

* pytanie zadano respondentom od 13. r.ż. (N=617)

Źródło: opracowanie własne.

Sprawcami przemocy rówieśniczej w większości były osoby znajome — koledzy/koleżanki, ale również rodzeństwo. Najwięcej krewnych znalazło się wśród

sprawców przemocy fizycznej (tabela 1). Potwierdza to potrzebę badania przemocy rówieśniczej w szerszym, nie tylko szkolnym, kontekście.

Tabela 1. Sprawcy przemocy rówieśniczej (respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź).

	przemoc fizyczna	znęcanie się	przemoc psychiczna
N	409	107	278
rodzeństwo/krewni	41%	27%	7%
znajomi	61%	78%	83%
nie chcą odpowiadać	6%	7%	12%

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki *Diagnozy* można porównać z wynikami badań, które były przeprowadzone na podstawie tego samego kwestionariusza

w USA⁷ i Wielkiej Brytanii⁸. We wszystkich trzech krajach (łącznie z Polską) najczęstszą formą przemocy rówieśniczej jest prze-

⁷ Badanie telefoniczne *National Survey on Children's Exposure to Violence* przeprowadzone na reprezentatywnej próbie 2 051 nastolatków w wieku 10–17 lat w 2008 roku (Mitchell, Finkelhor, Wolak, Ybarra, Turner, 2011).

⁸ Badanie Audio-CASI przeprowadzone na reprezentatywnej próbie 2 275 nastolatków w wieku 11–17 lat w 2009 roku (Radford i in., 2012).

moc fizyczna, a następnie przemoc psychiczna. Najbardziej doświadczaną zaś — przemoc w związku. Co ciekawe, polskie nastolatki częściej padają ofiarą napaści niż znęcania się — w USA i Wielkiej Brytanii jest odwrotnie, a odsetek ofiar znęcania się jest ponad dwu-

krotnie większy niż ofiar napaści (Mitchell i in., 2011; Radford i in., 2012). Badania w tych krajach potwierdzają również uzyskane w Polsce zależności dotyczące płci — znacząco częściej ofiarami przemocy rówieśniczej padają chłopcy (Turner i in., 2011; Radford i in., 2012).

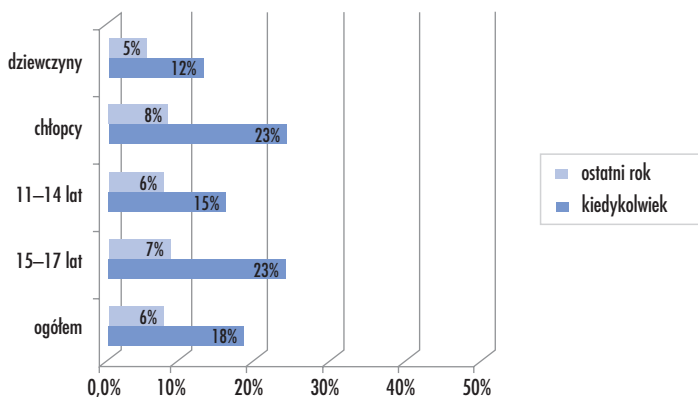
Napaść zbiorowa

Pierwszą z badanych form przemocy rówieśniczej była napaść zbiorowa. Jest to jedyna badana w *Diagnozie* forma przemocy ze strony obcych rówieśników. Historyjka poprzedzająca pytanie⁹ jednoznacznie sugerowała napaść fizyczną. Doświadczyło jej 18% młodych ludzi, z czego jedna trzecia przypadków miała miejsce w ciągu ostatniego roku (wykres 2). Wśród ofiar napaści

znalazło się istotnie więcej chłopców (23%) niż dziewczyn (12%). Również więcej starszych nastolatków (15–17 lat) zadeklarowało, że było ofiarą napaści, jest to jednak wynik kumulacji doświadczeń¹⁰ — nie ma istotnej statystycznie różnicy pomiędzy doświadczeniami starszych i młodszych nastolatków w ciągu roku poprzedzającego badanie.

Wykres 2. Doświadczenie napaści zbiorowej ze strony rówieśników, N=1005.

Czy kiedykolwiek grupa obcych dzieciaków lub młodzieży zaczęła Ciebie lub na Ciebie napadła?

Źródło: opracowanie własne.

⁹ Kiedy Piotrek/Iza wracał/a ze szkoły, zaczęła go/ją grupa nieznanomych agresywnych chłopaków. Gdy powiedział/a, żeby dali mu/jej spokój, pobili go/ją.

¹⁰ Starsze dzieci mają większe szanse doświadczyć więcej form przemocy w ciągu całego życia niż młodsze. Opis metodologii badania znajduje się w artykule: K. Makaruk, J. Włodarczyk, S. Wójcik, *Metodologia Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci*, s. 21.

W dużej mierze napaści były związane z poważną przemocą fizyczną — ponad jedna trzecia (37%) ofiar napaści zbiorowej zadeklarowała, że odczuwała jej skutki następnego dnia w postaci bólu, siniaków, skaleczenia lub złamania. Częściej poważniej atakowani byli chłopcy — 45% z tych, którzy zostali napadnięci, odczuwało wspomniane skutki. Wśród dziewczyn odsetek ten wyniósł 19%. Rzadko, bo jedynie w 7% przypadków,

sprawcy użyli jakiegoś przedmiotu (najczęściej kija).

Jak zostało wspomniane, większy odsetek polskich nastolatków (18%) zadeklarował doświadczenie napaści zbiorowej niż ich rówieśnicy w USA (7%; Mitchell i in., 2011) czy Wielkiej Brytanii (10%; Radford i in., 2012). Dużo mniejsza różnica wystąpiła w odpowiedziach dotyczących ostatniego roku: w Polsce 6%, USA — 4%, Wlk. Brytania — 4%.

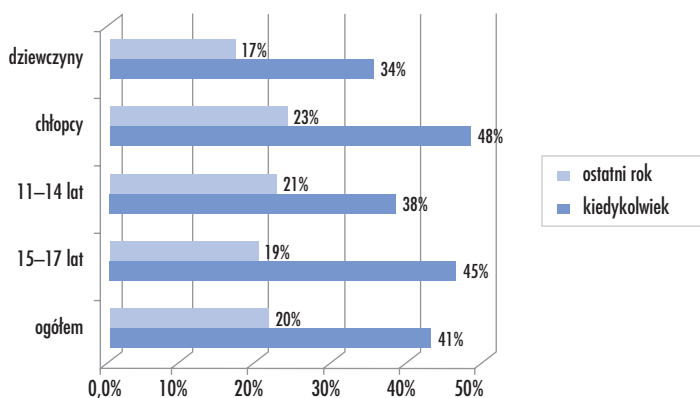
Przemoc fizyczna ze strony rówieśników

Przemoc fizyczna jest najczęściej zauważaną przez dorosłych formą przemocy rówieśniczej (Szkoła bez przemocy, 2009), prawdopodobnie ze względu na to, że często zostawia ślady. Jak pokazały wyniki *Diagnozy*, doświadcza jej też najwięcej, bo aż 41%, nastolatków (wykres 3). Połowa z zadeklarowanych sytuacji miała miejsce w roku po-

przedzającym badanie. Również tutaj statystycznie częściej atakowani byli chłopcy — co drugi chłopiec (48%) miał takie doświadczenie i co trzecia dziewczyna (34%). Nie ma natomiast, podobnie jak w przypadku napaści, zależności statystycznej między wiekiem a doświadczeniem przemocy fizycznej ze strony rówieśników.

Wykres 3. Doświadczenie przemocy fizycznej ze strony rówieśników, N=1005.

Czy kiedykolwiek zostałeś(a) uderzony(a) przez kolegę/koleżankę, rodzeństwo lub inne dziecko/nastolatka z Twojej rodziny?

Źródło: opracowanie własne.

Oczywiście, przemoc fizyczna mogła mieć bardzo różne natężenie. 30% badanych, którzy doświadczyli przemocy fizycznej, padło ofiarą poważnych ataków, ponieważ ich skutki — ból, siniaki, skaleczenie lub złamania — były przez nich odczuwane jeszcze następnego dnia. Najczęściej takie skutki odczuwały młodsze (11–14 lat) dziewczyny. Właściwie wszystkie przypadki (96%) miały miejsce bez użycia jakiegokolwiek przedmiotu.

Sprawcami przemocy fizycznej w zdecydowanej większości przypadków (76%) byli chłopcy, dziewczyny jako sprawcy zostały wskazane przez 29% respondentów¹¹. Częściej sprawcami byli znajomi rówieśnicy niespokrewnieni z ofiarą (61%). Jednakże w przypadku przemocy fizycznej aż 41% sprawców to rodzeństwo lub krewni — dużo więcej niż przy innych formach przemocy rówieśniczej. Najczęściej sprawcą był brat (27%). Analiza zależności między płcią ofiary a jej relacją ze sprawcą wykazała, że statystycznie częściej dziewczyny są bite przez siostry, natomiast chłopcy przez kolegów i znajomych.

Porównując odpowiedzi polskich nastolatków z badaniami młodzieży z USA (51%) i Wielkiej Brytanii (47%), można zauważyć, że rzadziej doświadczają oni przemocy fizycznej ze strony rówieśników. W USA 31% nastolatków miało takie doświadczenia w ciągu roku poprzedzającego badanie, w Wielkiej Brytanii zaś 19% (Mitchell i in., 2011; Radford i in., 2012).

Rówieśnicza przemoc fizyczna pojawia się także w innych badaniach, w których wykorzystywane są nieco odmiennie definicje, warto jednak odnieść się do ich wyników. Światowa Organizacja Zdrowia przeprowadza co 4 lata badania dotyczące różnych problemów młodzieży. Wśród pytań znalazły się również

te dotyczące przemocy rówieśniczej. W przypadku przemocy fizycznej zbadano udział w bójce w ciągu ostatnich 12 miesięcy. Według wyników badań z 2009/2010 roku 44% 11-latków, 34% 13-latków i 30% 15-latków miało takie doświadczenie (jest to nieznaczny spadek w porównaniu z badaniem 2005/2006), co stawia Polskę w czołówce stawki w przypadku 11-latków (10. miejsce na 39 krajów) oraz w drugiej połowie stawki wśród starszych nastolatków (24. miejsce w przypadku 13-latków oraz 27. w przypadku 15-latków). Co ciekawe, polskie 11-latki częściej biorą udział w bójkach niż ich rówieśnicy w USA i Anglii¹². W przypadku 13- i 15-latków jest już odwrotnie. W każdym wieku chłopcy biorą udział w bójkach kilka razy częściej niż dziewczyny (Curie i in., 2008; Curie i in., 2012).

Przemoc fizyczną ze strony rówieśników badano również w ramach projektu *Szkoła bez przemocy*, jednak w tych badaniach pytano wyłącznie o przemoc w kontekście szkolnym¹³, a zatem węższym niż w *Diagnozie*. Wyniki tych badań pokazują, że uczniowie najczęściej doświadczyli umyślnego przewrótka — 28%, pobicia przez kolegów z klasy — 9% oraz przez uczniów innych klas — 8% (Giza-Poleszczuk, Komendant-Brodowska, Baczek-Dombi, 2011). Są to więc znacznie niższe odsetki niż te uzyskane w *Diagnozie*. Może to wynikać z różnic metodologicznych oraz z tego, że są to trzy pytania, które mieszczą się treściowo w jednym pytaniu z *Diagnozy*. Odmiennie wyniki mogą jednak również być konsekwencją tego, że pytania zostały ograniczone wyłącznie do kontekstu szkolnego, podczas gdy aż 41% sprawców przypadków rówieśniczej przemocy fizycznej w *Diagnozie* to rodzeństwo lub krewni ofiary.

¹¹ Respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

¹² W badaniu Światowej Organizacji Zdrowia osobno analizowano wyniki z poszczególnych części Wielkiej Brytanii. W tym miejscu przedstawiono wyniki uzyskane w Anglii.

¹³ Przed pytaniami o konkretne formy przemocy zasugerowano kontekst szkolny: *Ostatnio wiele się mówi o przemocy w szkołach. Na liście poniżej wymienione są różne rodzaje przemocy, jakie zdarzają się w szkołach. Czy zdarzyło się w ciągu ostatniego roku, że...* (CBOS, 2006, s. 52).

W kontekście przemocy ze strony rodzeństwa to, że najczęściej sprawcą przemocy jest brat, potwierdzają wyniki badań realizowanych we Włoszech dla wieku

10–12 lat — posiadanie starszego brata stanowi czynnik ryzyka doświadczenia przemocy fizycznej (Menesini, Camodeca, Nocentini, 2010).

Znęcanie się

Przed pytaniem o znęcanie się została przywołana historyjka definiująca takie zachowanie: *Koleżanki/Koledzy z klasy znęcają się nad Mają/Krzyśkiem. Rozkazują jej/mu, często popychają, szarpną za włosy lub ubranie. Została więc bezpośrednio wskazana jedna z cech *bullyingu* w definicji Olweusa — powtarzalność. Pytanie dotyczyło jednak zarówno koleżanek/kolegów, jak i rodzeństwa: *Czy kiedykolwiek Twój koledy/koleżanki, rodzeństwo lub inne dzieci/nastolatki z Twojej rodziny znęcały się nad Tobą?*, czyli nie tylko kontekstu szkolnego. Nadal jednak jest to pytanie najbliższe klasycznej definicji *bullyingu*.*

Według *Diagnozy* dręczenia doświadcza co dziewiąty nastolatek (11%). 6% badanych było dręczonych przez rówieśników w ciągu

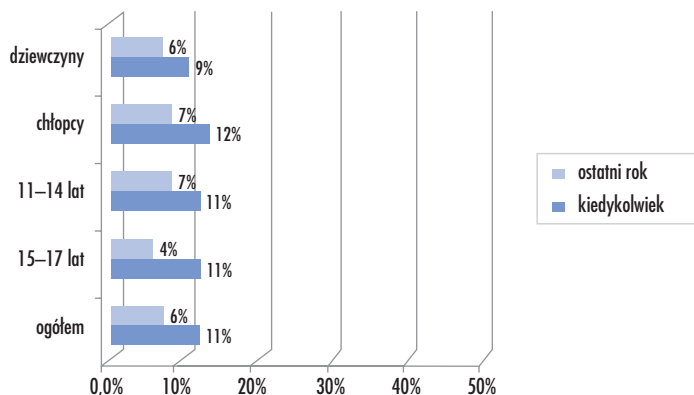
ostatnich 12 miesięcy (wykres 4). Analiza nie wykazała zależności statystycznej ze względu na płeć. Wystąpiła natomiast zależność między wiekiem a doświadczeniem znęcania się w ciągu ostatniego roku — istotnie częściej ofiarą padają młodsze nastolatki (11–14 lat).

Sprawcami w zdecydowanej większości przypadków są chłopcy (73%; dziewczyny były sprawcami 40% przypadków znęcania) i osoby niespokrewnione z ofiarą (78%). Krewnych jako sprawców wskazało 27% nastolatków, które doświadczyły dręczenia¹⁴.

Co trzecia (32%) osoba, która była ofiarą dręczenia, następnego dnia odczuwała ból, miała siniaki, skaleczenia lub złamania — miało ono więc postać poważnej przemocy fizycznej.

Wykres 4. Doświadczenie znęcania się przez rówieśników, N=1005.

Czy kiedykolwiek Twój koledy/koleżanki, rodzeństwo lub inne dzieci/nastolatki z Twojej rodziny znęcały się nad Tobą?

Źródło: opracowanie własne.

¹⁴ Respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

Wynikom *Diagnozy* dotyczącym dręczenia najbliższe są rezultaty badania *Szkoła bez przemocy*. Według niego 9% uczniów można uznać za ofiary dręczenia szkolnego¹⁵ (Giza-Poleszczuk i in., 2011). Natomiast badanie przeprowadzone w 2006 roku, gdzie w pytaniu również pojawił się kontekst szkolny¹⁶, pokazało, że 12% nastolatków (14–17 lat) doświadczyło znęcania się w ciągu ostatniego roku (Czabański, Gruszczyńska, Marczewski, Siemaszko, 2010). Pytanie o tradycyjny *bullying* zgodny z definicją Olweusa znalazło się również w badaniu *Cyberbullying 2010*. Według niego aż 29% uczniów III klasy gimnazjum¹⁷ doświadczyło dręczenia w ciągu roku poprzedzającego badanie (Pyżalski, 2012). Przytoczone dane dotyczące doświadczenia znęcania się są znacząco wyższe od tych uzyskanych w *Diagnozie*. Tak duży rozdzźwięk może wynikać przede wszystkim z definicji znęcania się — w pytaniu z 2006 roku włączono również wykluczenie z grupy, w badaniu *Cyberbullying 2010* zaś także te elementy¹⁸, które w *Diagnozie* były zawarte w pytaniu o przemoc psychiczną (doświadczyło jej znacznie więcej nastolatków), a nie w pytaniu o znęcanie się.

Dużo wyższe niż w *Diagnozie* odsetki dzieci doświadczających znęcania się pojawiają się też w międzynarodowych badaniach HBSC. W badaniu z 2009/2010 roku do takiego doświadczenia w ciągu ostatnich kilku miesięcy przyznało się 36% 11-latków, 35% 13-latków oraz 24% 15-latków (Curie i in., 2012). Te odsetki pokrywają się z rezultatami poprzednich badań w roku 2005/2006 (Curie i in., 2008) oraz są zbliżone do wyników Pyżalskiego (2012). Przyczyną tego sta-

nu rzeczy jest zastosowanie zbliżonej definicji *bullyingu*, odwołującej się do definicji Olweusa. Badanie HBSC potwierdza tezę, że młodsze nastolatki dużo częściej padają ofiarą dręczenia przez rówieśników. Według danych przedstawionych w raporcie znęcania częściej doświadczają chłopcy niż dziewczyny (różnica kilku punktów procentowych; Curie i in., 2012).

W badaniu HBSC spytano również o sprawstwo w znęcaniu się nad innymi. Co ciekawe, więcej nastolatków przyznało się do dręczenia innych w ciągu ostatnich kilku miesięcy niż do bycia dręczonym: 41% 11-latków i 13-latków oraz 45% 15-latków. Podobny wynik wśród 15-latków (44%), i również wyższy niż w przypadku bycia ofiarą, uzyskano w badaniu *Cyberbullying 2010* (Pyżalski, 2012). Może to wskazywać na to, że lepiej postrzegane jest dręczenie innych niż bycie ofiarą dręczenia — znęcanie się nad innymi może zapewniać wyższą pozycję w grupie rówieśniczej. Jest to zazwyczaj sytuacja, w której występują nie tylko sprawcy i ofiara (może być więcej niż jeden sprawca w stosunku do jednej ofiary, dużo mniej prawdopodobna jest sytuacja odwrotna), lecz także świadkowie/widzowie, którzy odgrywają istotną rolę w sytuacji znęcania się i często nie reagują (James, 2010; Giza-Poleszczuk, 2011; Stassen Berger, 2007), biorąc pasywny udział w znęcaniu się jako współsprawcy (Olweus, 2007).

Z danych HBSC wynika, że najczęściej starsi nastolatki znęcają się nad młodszymi. W przypadku sprawstwa *bullyingu* jest też większa różnica ze względu na płeć: ok. 10% więcej chłopców niż dziewczyn znę-

¹⁵ Badanie zostało zrealizowane na ogólnopolskiej reprezentatywnej próbie 150 szkół z trzech szczebli nauczania - podstawowych, gimnazjów oraz szkół ponadgimnazjalnych. W badaniu wzięło udział 3169 uczniów, 883 nauczycieli oraz 428 rodziców.

¹⁶ Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy znęcano się nad Tobą w szkole (inni uczniowie wyśmiewali Cię, uderzali lub kopali albo wykluczyli z grupy)?

¹⁷ 94% z nich miało 15 lat.

¹⁸ Respondent otrzymał następującą definicję: *Dręczenie polega na tym, że uczeń lub grupa uczniów często mówi lub robi innemu uczniowi bardzo przykre, dokuczliwe rzeczy, przed którymi trudno mu się obronić.*

ca się nad innymi (Curie i in., 2012). Potwierdza to wyniki uzyskane w *Diagnozie*.

W omawianym raporcie HBSC wyniki dotyczące doświadczenia dręczenia przez polskich rówieśników znajdują się mniej więcej w środku stawki w porównaniu z pozostałymi badanymi krajami (w zależności od wieku od 49–59% na Litwie do 9–16% w Armenii). Nie różnią się one za to znacząco od wyników badań wśród nastolatków z Anglii (21–30%) i USA (20–34%), natomiast odsetki uzyskane w raporcie HBSC w tych krajach różnią się znacząco od wyników uzyskanych w badaniach z wykorzystaniem JVQ. Według nich w ciągu ostatniego roku znęcania się doświadczyło 9% amerykańskich nastolatków (25% w ciągu całego życia; Mitchell i in., 2011) oraz 7% dzieci i młodzieży w Wielkiej Brytanii (22% w ciągu całego życia; Radford i in., 2012). Pokazuje to, jak duży wpływ na odsetek deklarowanych doświadczeń ma treść pytania.

Jak zostało wspomniane na początku, występują istotne różnice między ujęciem zjawiska przemocy rówieśniczej w kwestio-

nariuszu JVQ a kwestionariuszem *bullyingu* Olweusa. Z jednej strony, w definicji Olweusa znajdują się różne obostrzenia (powtarzalność, nierównowaga sił, kontekst szkolny), z drugiej strony — są w niej zawarte w zasadzie wszystkie formy przemocy rówieśniczej: fizyczna, psychiczna, relacyjna, materialna, seksualna itd. W przypadku pytań zastosowanych w badaniach bazujących na kwestionariuszu JVQ, w tym również użytych w *Diagnozie*, formy te zostały rozbite na poszczególne pytania (napad, przemoc fizyczna, znęcanie się, przemoc psychiczna, przemoc w związku, przemoc seksualna), natomiast pytanie o znęcanie się pojawiło się po pytaniach o napaść i przemoc fizyczną ze strony rówieśników. Mogło to spowodować, że młodzi ludzie, którzy odpowiedzieli twierdząco na poprzednie pytania, nie udzielili twierdzącej odpowiedzi na pytanie o znęcanie się, nawet jeżeli ta przemoc fizyczna zawierała się definicyjnie w znęcaniu się (szczególnie w przypadku przemocy fizycznej jest to wysoki odsetek — 41%).

Przemoc psychiczna ze strony rówieśników

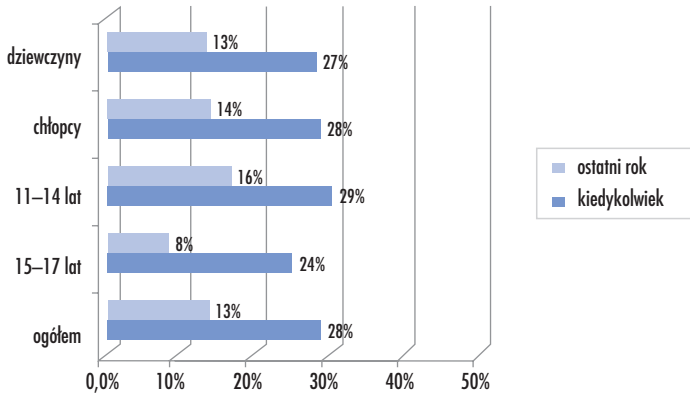
Drugą, po przemocy fizycznej, z najczęściej doświadczanych form przemocy ze strony rówieśników była przemoc psychiczna, nazywana również emocjonalną — doświadczyło jej 28% badanych, 13% w ciągu roku poprzedzającego badanie (wykres 5).

Mimo że — według różnych badań — dziewczyny częściej padają ofiarami przemo-

cy psychicznej (James, 2010), nie uzyskano takiej zależności w *Diagnozie*. Wystąpiła natomiast istotna statystycznie zależność między młodszymi a starszymi nastolatkami — młodsi (11–14 lat) znacząco częściej niż starsi (15–17 lat) doświadczyli przemocy psychicznej ze strony rówieśników w ciągu roku poprzedzającego badanie (odpowiednio: 16% i 8%).

Wykres 5. Doświadczanie przemocy psychicznej ze strony rówieśników, N=1005.

Czy kiedykolwiek czułeś(a)ś się bardzo źle, ponieważ inne dzieci lub nastolatki wyzywały Cię, mówiły o Tobie złe rzeczy, że nie chcą się z Tobą przyjaźnić/kolegować lub nie chciały się z Tobą zadawać?

Źródło: opracowanie własne.

Sprawcami przemocy psychicznej są — podobnie jak w przypadku innych form przemocy rówieśniczej — najczęściej chłopcy (58%), ale przewaga ta nad sprawcami — dziewczynami (40%) nie jest tak duża, jak w przypadku innych form. Co ciekawe, występuje tutaj zależność między płcią sprawcy i ofiary — istotnie częściej chłopcy byli ofiarami chłopców, a dziewczyny — dziewczyn. Przemoc psychiczna ma więc w znacznej mierze charakter homogeniczny ze względu na płeć. Sprawcami w większości byli znajomi, niespokrewnieni z ofiarą (83%), jedynie w przypadku 8% był to ktoś z rodziny.

Wyniki te można porównać z rezultatami uzyskanymi w badaniu *Szkoła bez przemocy*. Zbadano tam przemoc werbalną (5 różnych form) oraz przemoc relacyjną (2 formy), które można uznać za odpowiedniki przemocy psychicznej badanej w *Diagnozie*. Według tych danych w ciągu roku poprzedzającego badanie 47% uczniów doświadczyło obrażania przez kolegów/koleżanki, 42% naśmiewania się, 33% przezywania, 35% rozpowszechnia kłamstw na swój temat, 19% zaś zostało wykluczonych,

odtrąconych przez rówieśników (Giza-Poleszczuk i in., 2011). Są to dużo wyższe odsetki niż te uzyskane w *Diagnozie*. Może to wynikać stąd, że pytanie o przemoc psychiczną w *Diagnozie* zawierało dodatkowe obostrzenie dotyczące samopoczucia ofiary: *Czy kiedykolwiek czułaś/czułeś się bardzo źle, ponieważ inne dzieci lub nastolatki wyzywały Cię, mówiły o Tobie złe rzeczy, że nie chcą się z Tobą przyjaźnić/kolegować lub nie chciały się z Tobą zadawać?* Porównując badania *Szkoła bez przemocy* i *Diagnoza* można więc postawić hipotezę, że rówieśnicza przemoc psychiczna jest stałym elementem rzeczywistości nastolatków i że są oni do tego przyzwyczajeni na tyle, iż nie wszystkie zachowania tego typu sprawiają im przykrość.

Porównując dane z badań wykorzystujących kwestionariusz JVQ, można stwierdzić, że polskie nastolatki doświadczają przemocy psychicznej rzadziej niż ich rówieśnicy z Wielkiej Brytanii (32% w ciągu całego życia, 12% w ciągu ostatniego roku, Radford i in., 2012) oraz Stanów Zjednoczonych (odpowiednio, 40% i 22%; Mitchell i in., 2011).

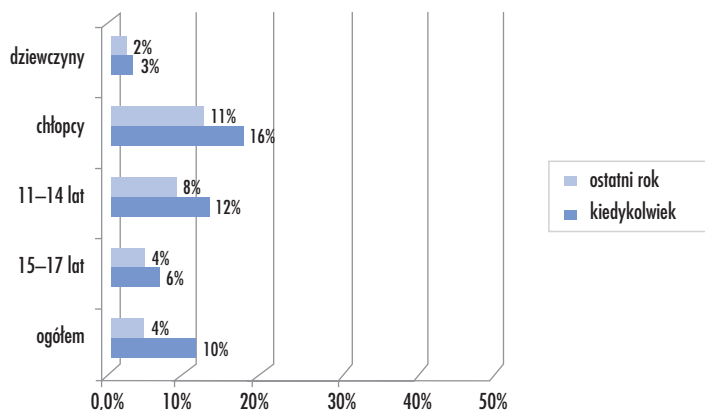
Przemoc w związku

Przemocy w związku doświadczyło najmniej, bo jedynie 10%, nastolatków w wieku 13–17 lat. Dwa razy częściej tego typu doświadczenie w ciągu ostatniego roku miały starsze nastolatki (15–17 lat). W przypadku przemocy w związku widać szczególnie dużą dysproporcję płciową: doświadczyło jej 16% chłopców i jedynie 3% dziewczyn; jest to zależność istotna statystycznie (wykres 6). Sprawcą zdecydowanej większości przypadków przemocy w związku (79%) była dziewczyna. Warto tutaj przypomnieć, że pytanie dotyczyło

doświadczenia spoliczkowania przez swojego/swoją chłopaka/dziewczynę. Prawdopodobnie dziewczyny padają ofiarami innych, bardziej dotkliwych form przemocy w związku (w tym przemocy fizycznej). Na taką interpretację wskazuje fakt, że aż połowa dziewczyn (50%), które doświadczyły przemocy w związku, zadeklarowała, że w wyniku tej sytuacji następnego dnia coś je bolało, miały siniaka, skaleczenie lub złamanie, natomiast w przypadku chłopców odpowiedziało tak jedynie 5% ofiar tego typu przemocy.

Wykres 6. Doświadczenie przemocy w związku, N=617 (respondenci pow. 13. r.ż.).

Czy kiedykolwiek Twój chłopak/Twoja dziewczyna spoliczkował(a) Cię?

Źródło: opracowanie własne.

Odsetek polskich nastolatków, które doświadczyły przemocy w związku, jest większy niż w przypadku ich rówieśników w Wielkiej Brytanii — 5% (Radford i in., 2012) czy w USA — 6% (Hamby, Finkelhor, Turner, 2012)¹⁹. Podobnie jak w Polsce, mniej więcej połowa

tych doświadczeń miała miejsce w ciągu roku poprzedzającego badanie: Wielka Brytania — 3%, USA — 3%. W badaniu amerykańskim zaobserwowano podobne zróżnicowanie ze względu na płeć: doświadczenia takie miał większy odsetek chłopców (8,3%) niż dziewczyn

¹⁹ W obu badaniach pytanie zadano nastolatkom od 12 r.ż., a dodatkowo pytanie nieznacznie różniło się od sformułowanego w Polsce: w polskim badaniu zapytano jedynie o uderzenie w twarz (*slap*), zaś w badaniach amerykańskim i brytyjskim pytanie obejmowało również po prostu uderzenie (*hit*).

czyn (4,5%). Analizując wyniki dotyczące zranienia lub odczuwania bólu następnego dnia (dziewczyny — 36,4%, chłopcy — 12,3%), badacze amerykańscy również doszli do wniosku, że przemoc w związku wobec dziewczyn i wobec chłopców to dwa zupełnie różne zjawiska. Dodatkowo zadano pytanie o poczucie strachu, które potwierdziło tę hipotezę: 89% chłopaków nie bało się, a żaden nie zaznaczył, że bardzo się bał. Podczas gdy 47% dziewczyn bardzo się bało i mniej niż 30% odpowiedziało, że się nie bało (Hamby i in., 2012).

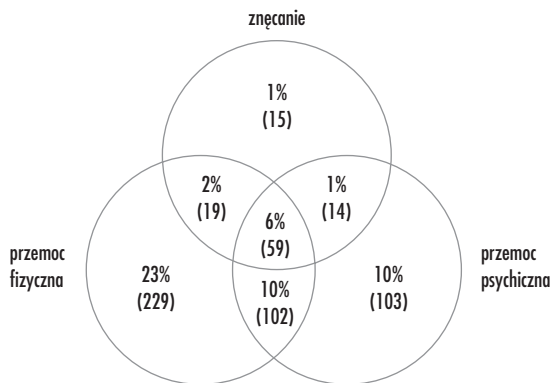
W *Diagnozie* jedną z możliwych odpowiedzi na pytanie o przemoc w związku było: *Nie miałam/em jeszcze nigdy/chłopaka/dziewczyny*. Dzięki temu udało się dodatkowo uzyskać dane na temat doświadczeń związanych z pierwszymi związkami. Brak takich doświadczeń, co oczywiste, maleje wraz wiekiem: od 44% 13-latków, którzy nie mieli chłopaka/dziewczyny, do 12% młodzieży w wieku 17 lat. Tłumaczy to, czemu starsze nastolatki częściej doświadczają przemocy w związku.

Współwystępowanie różnych form przemocy rówieśniczej

Problemy definicyjne w przypadku poszczególnych form przemocy rówieśniczej wskazują na to, że trudno jest te formy od siebie oddzielić — przemoc ze strony rówieśników często ma postać jednocześnie psychicznej, fizycznej, a dodatkowo może mieć cechy znęcania się czy dręczenia. Aby sprawdzić tę hipotezę, została przeprowadzona analiza współwystępowania trzech głównych form przemocy rówieśniczej: fizycznej, psychicznej oraz znęcania się. Jak widać na rysunku 1, formą przemocy, która w większości występuje pojedynczo, jest

przemoc fizyczna — ponad połowa osób, które jej doświadczyły, nie miały doświadczeń związanych z byciem ofiarą przemocy psychicznej lub znęcania się, natomiast jedna czwarta z nich doświadczyła jednocześnie przemocy psychicznej. Najważniejszy wniosek z przedstawionej analizy jest jednak taki, że dręczenie w zasadzie nie występuje w oderwaniu od przemocy fizycznej i psychicznej — zdecydowana większość osób, które doświadczyły dręczenia przez rówieśników, doświadczyły też przemocy fizycznej i psychicznej.

Ryc. 1. Współwystępowanie różnych przemocy rówieśniczej: fizycznej, psychicznej oraz znęcania się, $N=1005$.

Źródło: opracowanie własne.

Współwystępowanie przemocy rówieśniczej z innymi kategoriami przemocy

Wiele badań wskazuje na częste współwystępowanie przemocy rówieśniczej z innymi kategoriami przemocy (przestępstwa konwencjonalne, przemoc w rodzinie, przemoc seksualna). Jednakże doświadczenia przemocowe są najsilniej skorelowane z przemocą w rodzinie (Holt, Kaufman Kantor, Finkelhor, 2009; Radford, 2012; Stassen Berger, 2007). W rezultatach badań przeprowadzonych w ramach *Diagnozy* zależność ta również jest widoczna — regresja logistyczna pokazała, że doświadczenie jakiej-

kolwiek formy przemocy w rodzinie niemal pięciokrotnie (iloraz szans [OR]: 4,7) zwiększa ryzyko ekspozycji na przemoc rówieśniczą, a ponad trzy razy (iloraz szans [OR]: 3,2) — ryzyko stania się ofiarą przestępstwa konwencjonalnego. Jednocześnie wszystkie dzieci i młodzież, które doświadczyły największej liczby, bo co najmniej 6 form przemocy (multiofiary), padły ofiarą przynajmniej jednej formy przemocy rówieśniczej, natomiast aż 91% z nich doświadczyło przemocy fizycznej ze strony rówieśników²⁰.

Podsumowanie

Przemoc rówieśnicza to zjawisko trudne do zbadania, głównie ze względu na problemy definicyjne. Jest to o tyle istotne, że różnice w definicjach znacząco wpływają na diagnozę skali problemu przemocy rówieśniczej. Dlatego też wśród badaczy trwa nieustanna dyskusja na ten temat.

Panuje jednak zgoda co do tego, że przemoc rówieśnicza jest poważnym problemem. W Polsce doświadcza jej aż ponad połowa nastolatków. Sprawcami przemocy rówieśniczej w większości są osoby niespokrewnione z ofiarą, w dalszej kolejności są to rówieśnicy z rodziny. Przemoc rówieśnicza ma najczęściej postać przemocy fizycznej, której zarówno sprawcami, jak i ofiarami częściej są chłopcy. W przypadku przemocy fizycznej dużą grupę sprawcą stanowią krewni ofiary. Rzadziej przemoc rówieśnicza na formę przemocy psychicznej lub znęcania się, gdzie nie ma już zależności istotnej statystycznie ze względu na płeć, ale częściej doświadczają tych form przemocy młodsze nastolatki (11–14 lat). Starsi (15–17) chłopcy doświadczają często napaści ze strony obcych

rówieśników oraz przemocy w związku. W przypadku tej ostatniej formy przemocy występują przesłanki, że przemoc w związku wobec dziewczyn i wobec chłopców to dwa zupełnie różne zjawiska, w przypadku dziewczyn jest ona dużo poważniejsza.

W porównaniu z badaniami przeprowadzonymi przy użyciu tego samego kwestionariusza w USA i Wielkiej Brytanii, polskie nastolatki częściej doświadczają napaści zbiorowej ze strony obcych rówieśników oraz przemocy w związku, natomiast rzadziej padają ofiarą znęcania się, przemocy psychicznej, czy — gdzie różnica już nie jest taka duża — przemocy fizycznej.

Przemoc rówieśnicza często występuje w wielu formach jednocześnie. Analiza zależności między poszczególnymi formami przemocy rówieśniczej pokazała, że osoby doświadczone przemocy psychicznej często są jednocześnie ofiarami przemocy fizycznej. Natomiast dręczenie czy znęcanie się przez rówieśników można uznać za najpoważniejszy przejaw przemocy, ponieważ niemal wszyscy, którzy tego doświadczają, są jednocześnie ofiarami przemocy fizycznej i/lub psychicznej.

²⁰ Więcej na ten temat: K. Makaruk, *Multiwiktymizacja. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci*, s. 101.

Bibliografia

- Baldry, A. (2003). Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse & Neglect* 27(7), 713–732.
- CBOS (2006). *Przemoc w szkole. Raport z badań*. Warszawa: CBOS.
- Chmura–Rutkowska, I. (2012). Przemoc rówieśnicza w gimnazjum a płęć. Kontekst społeczno–kulturowy. *Forum Oświatowe* 1(46), 41–73.
- Currie, C. i in. (red.) (2008). *Inequalities in young people's health. Health behavior in school-aged children. International report from the 2005/2006 survey*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe (Health Policy for Children and Adolescents, No. 5).
- Currie, C. i in. (red.) (2012). *Social determinants of health and well-being among young people. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: international report from the 2009/2010 survey*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe. (Health Policy for Children and Adolescents, No. 6).
- Czabański, J., Gruszczyńska, B., Marczewski, M., Siemaszko, A. (2010). *Poland*. W: Junger–Tas, J., Marshall, I.H., Enzmann, D., Killias, M., Steketee, M., Gruszczyńska, B. (red.). *Juvenile Delinquency in Europe and Beyond* (s. 279–292), New York: Springer.
- Finkelhor, D. (2008). *Childhood Victimization. Violence, Crime, and Abuse in the Lives of Young People*. New York: Oxford University Press.
- Finkelhor, D., Turner, H.A., Hamby S. (2012). Let's prevent peer victimization, not just bullying. *Child Abuse & Neglect*, 36(4), 271– 274. 2. DOI: 10.1016/j.chiabu.2011.12.001.
- Finkelhor, D., Turner, H.A., Ormrod, R. (2006). Kid's stuff: The nature and impact of peer and sibling violence on younger and older children. *Child Abuse & Neglect*, 30(12), 1401–1421, DOI: 10.1016/j.chiabu.2006.06.006.
- Finkelhor, D. (2013). *Trends in bullying and peer victimization*. Durham, NH: Crimes against Children Research Center.
- Giza–Poleszczuk, A., Komendant–Brodowska, A., Baczek–Dombi, A. (2011). *Przemoc w szkole. Raport z badań*. Pobrano z: <http://www.szkolabezprzemocy.pl/479,badania>
- Hamby, S., Finkelhor, D., Turner, H. (2012). Teen Dating Violence: Co-Occurrence With Other Victimization in the National Survey of Children's Exposure to Violence (NatSCEV). *Psychology of Violence* 2(2), 111–124. DOI: 10.1037/a0027191.
- Holt, M., Finkelhor, D., Kaufman Kantor, G. (2007). Hidden Forms of Victimization in Elementary Students Involved in Bullying. *School Psychology Review*, 36(3), 345–360.
- Holt, M., Finkelhor, D., Kaufman Kantor, G. (2007a). Multiple victimization experiences of urban elementary school students: Associations with psychosocial functioning and academic performance. *Child Abuse & Neglect* 31(5), 503–515. DOI: 10.1016/j.chiabu.2006.12.006.
- Holt, M., Kaufman Kantor, G., Finkelhor, D. (2009). Parent/child concordance about bullying involvement & family characteristics related to bullying & peer victimization. *Journal of School Violence*, 8(1), 42–63. DOI: 10.1080/15388220802067813.
- James, A. (2010). *School bullying*. National Society for the Prevention of Cruelty to Children. Pobrano z: www.nspcc.org.uk/inform/research/briefings/school_bullying_wda73503.html.
- Jenkins Tucker, C.J., Finkelhor, D., Shattuck, A.M., Turner, H. (2013). Prevalence and correlates of sibling victimization types. *Child Abuse & Neglect*, 37(4), 213– 223. DOI: 10.1016/j.chiabu.2013.01.006.
- Lewandowska, K., Rożen, M. (2011). Przemoc wobec dzieci. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 3(36), 127–145.

- Mazur, J., Małkowska-Szkutnik, A. (red.). (2011). *Wyniki badań HBSC 2010. Raport techniczny*. Warszawa: Instytut Matki i Dziecka.
- Menesini, E., Camodeca, M., Nocentini, A. (2010). Bullying among siblings: The role of personality and relational variables. *British Journal of Developmental Psychology*, 28(4), 921–939. DOI: :10.1348/026151009X479402.
- Mitchell, K.J., Finkelhor, D., Wolak, J., Ybarra, M.L., & Turner, H. (2011). Youth internet victimization in a broader victimization context. *Journal of Adolescent Health*, 48(2), 128–134.
- Olweus, D. (2007). *Mobbing. Fala przemocy w szkole. Jak ją powstrzymać?* tłum. D. Jastrun. Warszawa: Wydawnictwo Jacek Santorski & CO.
- Olweus, D. (2007a). *The Olweus bullying questionnaire*. Center City, MN: Hazendel.
- Olweus, D. (2011). Bullying at school and later criminality: Findings from three Swedish community samples of males. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 21(2), 151–156. DOI: 10.1002/cbm.806.
- Ostaszewski, K., Rustecka-Krawczyk, A., Wójcik, M. (2009). *Czynniki chroniące i czynniki ryzyka związane z zachowaniami problemowymi warszawskich gimnazjalistów*. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Pyżalski, J. (2012). *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Radford, L., Corral, S., Bradley, C., Fisher, H., Bassett, C., Howat, N., Collishaw, S. (2012). *Child abuse and neglect in the UK today*. London: National Society for the Prevention of Cruelty to Children.
- Reijntjes, A., Kamphuis, J.H., Prinzie, P., Telch, M.T. (2010). Peer victimization and internalizing problems in children: A meta-analysis of longitudinal studies. *Child Abuse & Neglect*, 34(4), 244–252. DOI: 10.1016/j.chiabu.2009.07.009.
- Rigby, K., Smith, P.K. (2011). Is school bullying really on the rise? *Social Psychology of Education* 14, 441–455. DOI: 10.1007/s11218-011-9158-y.
- Sourander, A., Helstelä, L., Helenius, H., Piha, J. (2000). Persistence of bullying from childhood to adolescence—a longitudinal 8-year follow-up study. *Child Abuse & Neglect*, 24(7), 873–881.
- Stassen Berger, K. (2007). Update on bullying at school: Science forgotten? *Developmental Review*, 27, 90–126. DOI: 10.1016/j.dr.2006.08.002
- Szkoła bez przemocy (2009). *Badania rodziców 2009. Przemoc i inne problemy w polskiej szkole w opinii rodziców. Raport*. Warszawa. Pobrano z: www.szkolabezprzemocy.pl/996,badania-rodzicow-2009.
- Turner, H.A., Finkelhor, D., Hamby, S.L., Shattuck, A., Ormrod, R. K. (2011). Specifying Type and Location of Peer Victimization in a National Sample of Children and Youth. *Journal of Youth and Adolescence*, 40(8), 1052–1067. DOI: 10.1007/s10964-011-9639-5.
- Williams, L.C.A., Stelko-Pereira, A.C. (2013). Let's prevent school violence, not just bullying and peer victimization: A commentary on Finkelhor, Turner, and Hamby (2012). *Child Abuse & Neglect* 37(4), 235–236. DOI: 10.1016/j.chiabu.2012.10.006.
- Włodarczyk, J., Makaruk, K. (2013). *Ogólnopolska diagnoza problemu przemocy wobec dzieci. Wyniki badania*. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.

Peer Victimization. Results of National Survey of Child and Youth Victimization in Poland

The article presents the results of National Survey of Child and Youth Victimization in Poland carried out on a representative sample of 1 005 adolescents aged 11–17 concerning peer victimization. The survey shows that 59% of teenagers have experienced bullying. 41% of respondents have experienced it in the form of physical abuse, 28% — psychological violence. Almost one in five (18%) was the victim of group assault, and one in ten (11%) — bullying, which basically does not exist in isolation from the physical and psychological violence. 10% of teenagers have experienced violence on a date. Group assault and physical violence experienced by most boys, while psychological violence and abuse — the younger teenagers (11–14 years).

KEYWORDS:

PEER VIOLENCE, BULLYING, PHYSICAL ABUSE, EMOTIONAL ABUSE

CYTOWANIE:

Włodarczyk, J. (2013). Przemoc rówieśnicza. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 12(3), 62–81.

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska.

Wykorzystywanie seksualne dzieci. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci¹

JOANNA WŁODARCZYK^{a,b}, MONIKA SAJKOWSKA^a

^aFundacja Dzieci Niczyje, ^bUniwersytet Warszawski

W artykule analizowane są ustalenia badawcze Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci dotyczące doświadczeń wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie. Retrospektywne deklaracje nastolatków w wieku 11–17 lat ujawniły, iż 12,4% z nich padło ofiarą przynajmniej jednej formy wykorzystywania seksualnego. Zdecydowanie częściej wykorzystywanie było doświadczeniem dziewczyn (15,7%) niż chłopców (9,2%). Wykorzystywania seksualnego z kontaktem fizycznym doświadczyło 6,4% młodych ludzi, zaś bez kontaktu fizycznego — 8,9%. Wyniki Diagnozy opisujące doświadczenia polskiej młodzieży w wielu wymiarach zbliżone są do badań bazujących na podobnej metodologii przeprowadzonych w ostatnich latach w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych.

SŁOWA KLUCZOWE:

WYKORZYSTYWANIE SEKSUALNE, DZIECI, MOLESTOWANIE

Wstęp

Kontakty seksualne dziecka z osobą dorosłą w zdecydowanej większości przypadków są doświadczeniem, które ma negatywny wpływ na jego rozwój oraz funkcjonowanie fizyczne, emocjonalne i społeczne. Spektrum bezpośrednich i długofalowych skutków wykorzystywania seksualnego dziecka jest szerokie, a ich wystąpienie w dużej mierze zależy od etapu rozwojowego dziecka w momencie wykorzystania, osoby sprawcy, drastyczności i czasu trwania wykorzystywania oraz od tego, czy ujawniło

swoje doświadczenia i czy dostało wsparcie od najbliższych (Beisert, Izdebska, 2012).

Zjawisko wykorzystywania seksualnego dzieci, jako niezgodne z normatywnym i prawnym porządkiem wszystkich niemal kultur i krajów świata zostało opisane na podstawie empirycznych danych gromadzonych od lat 80. ubiegłego wieku. Ciągłe jednak ujawniane są nowe obszary traumatycznych doświadczeń seksualnych dzieci. I tak w ostatnich latach opinię społeczną i odpowiednie kręgi instytucjonalne poruszyła

¹ Badanie zrealizowane przez zespół badawczy Fundacji Dzieci Niczyje: dr Monika Sajkowska, Katarzyna Makaruk, Joanna Włodarczyk i Szymon Wójcik we współpracy z Millward Brown. Badanie przeprowadzone w ramach projektu „Zapobieganie i zwalczanie wykorzystywania seksualnego dzieci” przy wsparciu finansowym Programu Prevention of and Fight against Crime Komisji Europejskiej – Dyrekcji Generalnej do Spraw Wewnętrznych oraz projektu „Safe Childhood – preventing child abuse and neglect” finansowanego przez The Velux Foundations. Patronat nad badaniem objęło Ministerstwo Edukacji Narodowej oraz Rzecznik Praw Dziecka.